

Рік VIII.

Р. 1899 кн. VI.

Т. XXX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

VIII Jahrgang.

1899, IV B.

B. XXX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

До історії „руського обряду” в давній Польщі.

З поводу моєї замітки в XXVII т. Записок (Miscellanea) „До історії „руського обряду“ в старій Польщі“, де я видрукував з своїми увагами грамоту кор. Жигмонта, що заборонює будувати в Дрогобичи православну церкву, др. Антоній Прохаска, звістний польський археограф, кустош львівського краєвого архиву, надіслав мині, як редактору Записок, дуже цінний лист, де поясняє ієнезу сеї заборони і заразом дає иньше освітленне сьому факту. Я подаю низше, за згодою автора, сеї лист в цілості (в перекладі), як дуже інтересний причинок до сеї справи, але дуже цінячи подані вп. ученим фактичні пояснення і висловлені з тої нагоди гадки, позволю собі одначе в де чім з ними не згодити ся.

Ш. учений висловляє ту гадку, що з огляду на дійсні обставини, серед яких видано згадану грамоту, „про якийсь хоч би найменший релігійний гнет зі сторони королівської власти не може бути ані мови“; як причини, що привели до видання сеї грамоти, ш. учений припускає дві — мійський привілей, що виключав можливість будови церкви в границях міста, принаймні таку заяву міщан перед королем, друге — те роздраження, яке викликала в дрогобицькій громаді справа сеї церкви.

Д. Прохаска звязує сю справу з суперечкою між дрогобицькими сьвященниками за доходи, що йшла в 1-ій чверти XVI в.; є в тім одначе трудність, бо тим часом як то була суперечка сьвящеників, домашня справа руської громади, справа нової церкви в 30-их і пізнійших роках являєть ся справою цілої дрогобицької Руси, і в акті 1540 р. і в иньших, згаданих д-ром Прохаскою, по одній стороні стоять Русини — homines

rithus rutenici, illud oppidum incolentes, по другій — міщанська громада (розумій — католицька) — oppidani drohobicensis; як і був який звязок сеї справи з давнішими процесами попа Сенька (се лишило ся невисвітленим і причинками автора), в усякім разі справа церкви ніяк не була вже його особистою справою, її уважала своєю дрогобицька Русь, і справа полагджена була 1555 р. компромісом її з міщанською (католицькою) громадою. Отже можна говорити під час сеї справи тільки про роздраження між дрогобицькими Русинами і католиками; яка була причина роздраження, того не знаємо¹⁾, але бачимо, що дійсно було. Се роздраження дійсно могло-б вплинути на королівську заборону, і я думаю, що король міг би ним мотивувати провізоричне відрочення справи, але в акті 1540 р. нема про те ані мови, і акт сей взагалі не мав провізоричного характеру (тим поясняєть ся і те, що міщанська громада ще 1568 р., уже по згаданім компромісі 1555 р. предложила його при списанню привилей²⁾); тим самим і вплив сього роздраження на королівське рішення нас не интересує: ми питаємо за правною підставою сеї заборони, й вона тільки нас интересує, а такою підставою є покликуння на те, що в Дрогобичу ніколи не було перед тим церкви.

Др. Прохаска толкує се так, що міщане покликунвали ся перед королем на якийсь спеціальний привилей м. Дрогобича³⁾ (хоч і не уважає певним, що місто такий привилей мало) і що згадані слова грамоти 1540 р. про руську церкву належать до сього спеціального привилея м. Дрогобича. Я думаю, з поданої дром Прохаскою історії справи виходить зовсім ясно, що дрогобицькі міщане не мали такого привилея, інакше се вийшло-б на верх в документах сеї справи, а міщане певно не йшлиб

1) Я-б уважав найбільш правдоподібним, що Русини заперечували головну правну підставу заборони — немов би в місті не було церкви перед тим, на се натякає текст грамоти 1540 р., але за сим згодом не обстаю.

2) Правда, як зауважає др. Прохаска, в документі 1540 р. не стоїть вирвно, що король обіцяє ніколи не дозволяти будови церкви, і я радо вимажаю в заголовка сього документа слово „ніколи“, і прошу читачів зробити теж, але се слово і не противить ся змісту документа, бо, повторю, обіцянка короля не має ніяких прикмет провізоричности.

3) Як би такий привилей і був, то тим би не був усунений „релігійний гнет королівської влади“, тільки факт пересунув би ся в XVI в. у попередні століття.

вкінці на компроміс із Русю. Але думаю, річ ще певніша, що в 1540 р. вони здобували собі ту заборону короля зовсім не покликуюваннєм на якийсь привилей: інакше про се згадав би король як про правну підставу своєї заборони, тим часом він двічі повторяє той мотив, що церкви ніколи не було перед тим, і ані словом не згадує, що се мало бути в дрогобицькім привилею; його застереження (*ita quidem...*) дотикаєть ся не істновання якоїсь грамоти того зміста, а факта (*si praefata sinagoga nunquam antehac fuit*), а його дальші слова — *illos circa ipsam libertatem et usum conservamus* означають не якусь привилеїяльну грамоту, а тільки сей фактичний стан — *usus*, що в місті не було церкви. На мою гадку мовчанне документа доважує, що міщане й не покликували ся на ніяку привилеїяльну грамоту; але се вже дрібниця; то важно і на мій погляд зовсім певно — що правною підставою для заборони короля не була якась привилеїяльна грамота, а факт — що в Дрогобичи перед тим не було сеї церкви. А що грамота нічим не натякає, що се мало бути спеціальною привилеїєю Дрогобича, то тим самим ясно, що на погляд короля й його дорадників для заборони будови руської церкви взагалі виставало того факту, що перед тим сеї церкви не було. Се було одинокою правною підставою заборони, як видно із зміста документа, і відкликуванне до сеї загальної норми король признавав вповні оправданим (*quorum supplicationibus ut iustis benigne annuentes*).

І так аналізою документа дійшли ми до виводу, що в правительственних кругах в середині XVI в. істнував такий погляд: будова зовсім нової церкви може бути заборонена на тій підставі, що тієї церкви перед тим не було, інакше — будова нової церкви річ недозволена без спеціального дозволеня. Такий погляд відповідає анальоїчним звісткам, які я навів з передстоїтя з двох ріжних половин Польсько-литовської держави — з Перемищини і з Вильни, що нових руських церков ставити не вільно¹⁾.

¹⁾ Слова перемишльського ксьондза я зачитував в тій моїй замітці, а тепер для повности зачитую і відповідь правительства в. кн. Литовського в кн. московському Івану III на його бажанне, аби для його доньки поставлено православну церкву в виленськім замку: „князи наши и панове, вся земля, мають на то право и записы отъ предковъ нашихъ и отъ отца нашего и отъ насъ, и то въ правѣхъ написано, што церквей греческого закону больши не прибавляти, ино намъ тыхъ правъ предковъ нашихъ, и отца нашего и нашихъ не годится рухати“ — Акты Западной Россіи I, с. 141

Розуміть ся, практика розходила ся з сим поглядом, як то зрештою дуже часто бувало в Польській державі; сотки й тисячі нових церков будувало ся в новозаложених осадах і в давніших, часто навіть без усякого дозволу влади, хоч потім доставали ріжні королівські потвердження, то що, але се не перешкаджало з другого боку тому, що дійсно існував погляд, принаймні в сім часі — при кінці XV і в першій половині XVI в., що нових руських церков не можна будувати, або в лекшій формі — не можна будувати без спеціального позволення. Як би навіть не розуміти грамоти 1540 р., уже самі ті звістки з кінця XV в. зовсім ясно се доводять. Лишаєть ся непевним, чи сей погляд опирав ся дійсно на якісь закони і постанови XV в., чи був тільки поглядом¹⁾ правітельственних кругів і католицької суспільности, і власне се питання чекає свого вияснення від спільних заходів руських і польських учених, але сам факт існування такого погляда не підлягає сумніву.

Іще маленька подробиця. В своїм листі др. Прохаска згадує про королівську грамоту 1555 р., анальоґічного змісту з грамотою 1540 р.; на таку гадку навів його королівський мандат до дрогобицького старости 1555 р., що я подаю низше в цілости; із змісту сього мандату одначе впливає ясно, що король розуміє тут грамоту 1540 р. Мандат повторяє зміст сеї грамоти, і тим інтересний, бо разом з облятою сеї грамоти в дрогобицьких маїстратських книгах, видрукованих проф. Шараневичом²⁾, унеможливають гадку, що ми маємо тут фальсіфікат або недокладне скороченне³⁾.

Кор. Жилмонт Август наказує дрогобицькому старості Яну Старжеховському спинити будову руської церкви в Дрогобичу. 20 січня 1555 р.

Sigismundus Augustus, Dei gratia rex Poloniae, magnus dux Lithuaniae, Russiae, Prussiae, Mazowie dominus et heres.

¹⁾ Сей останній погляд дає себе відчувати в грамотах з середини XVI в., що я видрукував у XVIII т. Записок (Miscell.): атак гдыж тая церков за ровказанемъ нашим господарскимъ есть збудована с. 3, комісари в. князя „будучи на помере волочної, подланымъ нашимъ церковъ збудовати дозволили с. 4. В приготовлених мною до друку самбірських актах XVI в. про сільські церкви практика дозволів на заснованне нових парафій й їх мотиви ілюструють ся значним числом грамот.

²⁾ Rzut oka na beneficyna kościoła ruskiego с. 17.

³⁾ Одна тільки увага до видрукованого мною текста грам. 1540 р.: в нїм стоїть *allegan'*, отже се можна читати і *allegando* і *allegantes*.

Generoso Johanni Starzechowsky tribuno samboriensi et capitaneo drohobicensi fideli nobis dilecto gratiam nostram regiam (in absentia eius vicecapitaneo). Generose nobis fidelis dilecte! Obtulerunt nobis ciues drohobicenses christiani priuilegium a divo olim parente nostro ea ratione illis datum, quod in ea ciuitate nulla sinagoga ruthenica, que antea non fuit, nunquam postea a quopiam edificaretur; sed quia nunc Rutheni in ea ciuitate manentes sinagogam edificare ceperunt in fundo etiam eorum ciuium, grauem ergo iniuriam se pati queruntur. Mandamus itaque fidelitati tue, omnino habere volentes, ut eos ciues drohobicenses, perspecto eorum priuilegio, iuxta illud eos conservet ab alijsque conservari faciat, eosque Ruthenos ab eo officio sinagoge supersedere iubeat, donec cum eis ipsis ciuibus christianis de iuribus tam eorum quam etiam Ruthenorum, si que habere se pretendunt, a nobis cognosceretur vel decerneretur; secus pro gratia nostra fieri nolumus. Datum Pietricovie in conventione generali regni XX die mensis ianuarii anno Domini MDLV, regni vero nostri XXVI. Ad mandatum S. R. maiestatis proprium.

Облятовано в перемисььських Гродських актах 28 червня 1555 р. дрогобицькими міщанами, кн. ч. 26 л. 775—6.

М. Грушевський.

Високоповажаний Пане Професор!

В оповішеній Вами, в І т. Записок Наукового Товариства імені Шевченка, в Miscellanea-x, забороні будувати церкву в Дрогобичи, виданій Зигмунтом I 1540 р. Ви справедливо підносите, що справа будованя нових церков у Річипосполитій доси не ясна. З огляду на вагу справи позволю собі предложити Вам кілька уваг, що поясняють історичний хід будови нової церкви в Дрогобичи, котрих майже домагає ся згаданий акт заборони.

Канцелярийна форма акта, звичайно ляковічна, в виданім Вами акті така коротка, що Ви могли зовсім слушно подати від себе в заголовку акту, що король обіцяє ніколи не допустити до будови церкви в Дрогобичи. Такий заголовок у звязи зо змістом зацитованого уступу з листа кінця XV ст. про заборону будованя церков міг би читача згаданого акту привести до виводу про істнованє загальної засади не будованя нових церков на Русі, не кажучи вже про те, що звичайному читачеві могло би видавати ся, що на Дрогобичи лежала згадана заборона особливо. Тим часом звістне обдарованє церкви св. Юра в Дрогобичи Жигмунтом I в 1508 р., тай св. Трійці в Дрогобичи Зигмунтом Августом із 1555 р. (Szaraniewicz, Rzut oka na beneficya kościoła ru-

skiego, ст. 6). З актів дотичних спорів, що почало кілька дрогобицьких священиків за парафіяльні доходи, як за пісне, великоднє, від хресту й благословенства і т. и., виходить, що вже в 1514 р. було їх три, а то: при церкві св. Юра, св. Параскевії та св. Хреста (Szaganiewicz, l. c. ув. 30), а з акту 1535 р. виходить, що існувала четверта церква теж парафіяльна (Castr. Prem. In. 18, ст. 1072—3).

Вже самі факти сї вказують, що вивід, який можна би зробити з швидкого відчитання королівського акту з 1540 р., не був би правдивий. Окрім того, знаючи загальні надання що до церков, що видали Владислав Варненчик 1443 р., Казимир Ягеллончик 1469 р., Александр Ягеллончик 1499 р., таї численні партикулярні привилегії для владик, нпр. львівських, що видав Зиґмунт I, знаючи до того факт існування чотирьох церков у Дрогобичі і пятої, що повстала 15 років після того, як вийшов із канцелярії оголошений Вами акт, церкви, як уже згадано, обдарованої королем, можна би подумати, що оповіщена заборона з 1540 р. не автентична. Але і сей вивід був би неправдивий, бо акт 1540 р. безперечно автентичний.

Акти перемиського ґроду дають відповідь що до генези заборони 1540 р. і разом поясняють її значіне.

Власне, як уже сказано, межі духовними названих вище церков Святоюрської та Спаської повстали непорозуміння й суперечки за парафіяльні доходи. Дрогобич був королівщиною, патроном був король, тож перед него священики й вивели справу, котру він рішив декретом 1514 р. Але суперечки, що почав святоюрський священик Сенько, зовсім не притихли, і король знов у 1535 р. мусів наказати комісарам, аби їх рішили. Супроти жалоби Сенька на своїх противників, тоб то священиків спаєського і пятицького Sanctae, немов би вони помітували декретами, сам король у Вильні 10 марта 1535 р. потвердив комісарський вирок (Castr. Prem. 18, ст. 1072—3). Коди Сенько появил ся з королівським потвердженням у Дрогобичі, зараз повстали межі ним і бурмістром і райцями суперечки, і то такі грізні, що вже 30-го мая мусів перемиський староста визначити за руку 20 гривен і тим спинити їх зріст (Castr. Prem. 18, ст. 1075—6). Бачить ся, майже певно, що місто стояло на боці священиків св. Спаса і св. Параскевії.

Окрім потвердження комісарського декрету, привіз Сенько дві иньші королівські привилегії, котрих змісту не знаємо, знаємо про них лише тільки, що, як твердили райці міста, вони мали усїм своїм змістом суперечити правам міста Дрогобича. Сенько, що вносив їх на засіданю міської ради, мусів узяти собі асистенцію, а то з кільканадцятьох околичних шляхтичів для підпертя домагання, аби райці зводили поводити ся відповідно до надання королівських предків, потвердження й. м. короля та

королівських листів. А про те райця Яклик іменем цілої ради заявотував проти внесених і відчитаних Сенькових надаль погрозою: *leriejby zabić a zarłacić* (Castr. Prem. 18, ст. 1073—5).

Із сеї пригоди на засіданю ради міста Дрогобича можна бачити, яке трудне було становище влади супроти роз'ярєня через підняті в Дрогобичи суперечки, котрі і декретом із 1535 р. зовсім не були втихомирені, і профєсор Шараневич наводить у згаданій розвідці декрет із 1537 р. що до суперечок Сенька зі своїми противниками за доходи з бенефіцій (I. с. 16).

Чи між актами, правоправність котрих заперечила рада міста Дрогобича, був такий, що улекшував намір вибудувати церкву в самім місті, незвістно, але певно те, що намір такий був, і що міщане старалися спинити його актом 1540 р., на основі котрого король, умовно, тобто коли в місци вибранім на будову ніколи не було церкви, не дозволяє її класти: *ita quidem si praefata synagoga in eodem oppido Drohobycz nunquam ante hac fuit*.

Значить, справа заборони з 1540 р. виходить зовсім инакше, ніж можна би про се судити на основі самого акту. Про якийсь хоч би найменший релігійний гнет зі сторони королівської влади не може бути ані мови. Добуваючи заборону, міщане покликували ся взагалі на привилєію, що виключала таку будову і король дає її умовно, тобто коли заява їх правдива. Петенти, на підпертє своїє просьби не представляють королеви ніякої привилєіі, незвістно навіть чи вони її мали; але певно те, що декотрі міста, осаджені на маґдебурськім праві, мали таку привилєію; її мав нпр. Городок; отже коли тамошній сьвященик задумував перенести, чи властиво переставити церкву з передмістя в місто, то зробив се аж діставши королівський дозвіл у 1547 р. (A. Castr. Prem. 345, ст. 263). Заборона будови з 1540 р. не простягала ся на увесь Дрогобич, а тільки на міську посілість у самім місті (*in fundo eorum civium*. Castr. Prem. 26, ст. 775—7), і в забороні король не каже, що ніколи не позволить будови.

Не вважаючи на заборону 1540 р., незабаром після описаних пригод почато будову церкви в самім місті. Се спонукало міщан поїхати до короля, від котрого на соймі пйотровськім 1555 р. вони дістали акт зовсім подібний до звістної нам заборони 1540 р. Заразом видав король мандат дрогобицькому старості, аби так довго не позволяв будувати, поки сам король не рішить сеї справи (Castr. Prem. 26, ст. 775- 6).

Староста, Ян Старжеховський, держав ся очевидячки думок, піднесених у королівськім наданю для церкви 1469 р. і тим самим не стояв на боці загорілих противників будови церкви. Таке сьвідощтво

дав йому старий дрогобицький райця, сідляр Петро, що іменем міста їадив до короля жалувати ся на старосту, що дав дозвіл на будову *contra privilegia civitatis*. На підперте своєї жалоби позивач показав навіть рани, описані докладно при судових обзорилах (Castr. Prem. 28, ст. 255—6).

Справа скінчила ся добровільною угодою перед дрогобицьким старостою. На підставі її так „(się) w społecznej miłości ugodzili mieszczanie, że odstępując od przywileju swego izby kościoł ruski w mieście nie miał być, Ruś zaś o prawo przed królem wdawać się nie będzie, jeno jednostajnie miłować się, tak jak należy się ludziom chrześcijańskim jednego Pana będącym i pod jednym prawem siedzącym (Szaraniewicz, l. c. ст. 18).

Тепер король міг уже спокійно запевнити обдароване церкви.

Отсе кілька уваг, що повстали в моїй голові, коли я читав акт оголошений Вами. З огляду на вагу справ порушених Вами в примітках до сего акту, тай для поясненя гевези заборони й історичного ходу справи, я позволяю собі предложити ті мої уваги з виразом щирої шаноби й високого поважання, з яким я зістаю ся Вашим покірним слугою.

Антоній Прохаска.

Львів, 26 марта 1899.
